

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ КОПНОМУ СУДОЧИНСТВІ (XIV – XVIII СТ.)

Кримінальне судочинство в сучасній Україні повинно здійснюватися на підставі неухильного додержання кримінально-процесуальних норм. Порушення кримінальної справи, дізнання й досудове слідство – це досудові стадії провадження у кримінальному процесі, основне призначення яких полягає в забезпеченні умов ефективного відправлення правосуддя. Водночас існує необхідність удосконалення кримінально-процесуальних норм, що регулюють порядок здійснення досудового розслідування. Як видається, у цьому контексті важливим є звернення до багатого національного правового досвіду. Ось чому певний інтерес становить поглиблене вивчення порядку розслідування злочинів в українському копному судочинстві (XIV-XVIII століть).

Вагомий внесок у дослідження цієї складної наукової проблеми зробили В. Д. Гончаренко, О. Єфименко, М. Іванішев, В. Кульчицький, Р. Лащенко, П. Музиченко, Я. Падох, О. Сокальська, Б. Тищик, І. Усенко, І. Черкаський, А. Яковлів та

інші вчені-історики. Проте деякі аспекти такого розслідування українськими копними судами в зазначену добу ще потребують належного висвітлення. Мета даної статті – визначити особливості виконання слідчих та інших процесуальних дій копними судами під час виконання ними попереднього розслідування у кримінальних справах.

Копні суди, як колегіальні судові органи сільських громад, формувалися на українських землях у XIV ст. внаслідок еволюції давньоруських вервних судів. У своїй діяльності вони надавали пріоритет нормам звичаєвого права й провадили судочинство у кримінальних і цивільних справах аж до XVIII ст. Однією з ознак копного суду було те, що він був водночас слідчим, судовим і виконавчим органом. В епоху Середньовіччя на українських землях не було сформовано чіткої ефективної системи державних правоохоронних органів, тому більшість злочинів розслідувалися територіальними громадами в порядку копного судочинства.

Копне судочинство у кримінальних справах розпочиналося так званою «гарячою копою», що вважалося слідчою стадією. Сучасний український історик права П. Музиченко пов'язує наявність у ньому елементів слідчого процесу з формуванням у народній свідомості погляду на злочин як на гріх, аморальний вчинок, що стосувався всієї громади, на відміну від цивільних правопорушень, які не вважалися гріхом, щодо яких розслідування не провадились [14, с. 123].

«Гаряча копа», як стадія попереднього розслідування справи в копному судочинстві, включала в себе відповідну систему слідчих дій (у звичаєвому праві їх називали обрядами), більшість із яких мали давнє і навіть додержавне походження.

Важливе значення в цьому судочинстві мало «поволання» – оголошення про злочин, чи усі жителі копного округу закликалися до збирання доказів по справі. Як правило, дана процесуальна дія застосовувалась у справах про вбивство. Після «поволання» або одночасно з ним родичі вбитого розпитували всіх, кому було що-небудь відомо про злочин. Коли опитування не давало бажаних результатів, копний суд вдавався до «прослуху», за допомогою якого потерпілий сподівався

отримати хоча б якісь відомості, що сприяли б допомогою знайти вбивцю [11, с. 111, 112].

Процесуальна дія «гоніння сліду» зародилася ще в додержавному суспільстві в судовій практиці общинних судів. Після формування держави її застосовували й розвивали вервні суди Київської Русі й Галицько-Волинської держави, а згодом перейняли і правонаступники цих органів – копні суди. Ця процедура отримала нормативне закріплення на загальнодержавному рівні в «Руській правді» і Статутах Великого князівства Литовського (далі – Статути ВКЛ), а особливості її проведення конкретизувалися вже на рівні місцевому (наприклад, Галицька грамота М. Боучацького 1435 р.). У слідчій практиці копних судів Гетьманщини гоніння сліду отримало назву «шлякування» [12, с. 87].

Гоніння сліду в копному судочинстві мало свій процесуальний порядок. У випадках убивства, крадіжки чи іншого злочину потерпілий розшукував сліди, які залишив злочинець. Потім він запрошував свідків, зазвичай близьких сусідів і сторонніх людей, і «чужих добрих (віригідних) людей» і з цією іноді досить численною «гарячою копою» поспішав туди, куди вів «слід» [20, с. 232]. Так, у 1567 р. слідчу групу («гарячу копу»), сформо-

вану з мешканців сіл Змуч, Бруховичі, Велицьк і Порськ Луцького повіту очолили сільський староста М. Ігнатович і тіун Б. Триликович [5, с. 105]. Як бачимо, розслідування злочинів копним судом було доволі чітким і як слід організованим процесом. У гонінні сліду досить часто брав участь возний (державний судовий чиновник), який потім звітував у гродському суді про результати проведення цієї слідчої процедури копним судом. Так, у 1612 р. возний К. Коросовий звітував у Галицькому гродському суді про те, що громада с. Пегитів гнала слід А. Бранського [18, арк. 37 зв.].

Коли слід приводив до якоїсь хати чи отари, копний суд закликав власника «слід одвести» від себе, тобто спростувати підозри, вказавши винного або його «слід». Коли підозрюваний це робив, потерпілий і копа йшли далі слідом, доки не знаходили винного. Коли слід приводив до чужого села, вони викликали представників села й вимагали видати винного або «одвести слід». Якщо село відмовлялося, мусило платити «татьбу» (винагороду) потерпілому й «продажу» (гривну) копному суду [20, с. 232].

У таким спосіб, копний суд «гнав слід» від села до села, тобто здійснював розшук. Село, яке вивело слід за межі своєї території вважалось «очищеним»

від усяких підозр, зокрема, в переховуванні злочинця, тому не несло відповідальності. Колективна відповідальність членів територіальної громади також не наставала у випадках, якщо село, до якого привів слід, добровільно видавало злочинця або вказувало на нього. Коли слід не вдавалося вивести за межі села, а громада не виступала на захист розшукуваного, слід гнався від «землі» до «землі» або від двору до двору. Селянин, який виводив слід за межі своєї нерухомої власності, також вважався «очищеним», тому й не притягався до відповідальності. Якщо слід не хотіли чи не могли вивести, не хотіли знайти й видати злочинця, знищували сліди тощо, наставала відповідальність села або окремих осіб, які володіли нерухомим майном [21, с. 272].

Нерідко траплялися випадки, коли слід злочинця виходив за межі відповідного копного округу. У таких ситуаціях скликалася нарада представників сіл, які входили до складу копного округу, в який привели сліди. Оскільки копний суд міг провадити слідство тільки у своєму копному окрузі, на цій нараді сусідні села вирішували питання про вибір одного з 2-х шляхів: (а) розшукати в своєму копному окрузі злочинця і видати його селянам сусіднього округу або

(б) відмовитися від видачі злочинця [6, с. 135]. При відмові мешканці копного округу чи окремого села несли колективну відповідальність, яка за часів Київської Русі звалася «дикою вірою».

Копний округ був союзом населення відповідної території, яка за своїми розмірами відповідала одній або декільком волостям. Усі «мужі» копного округу – голови сімейних асоціацій – були обов'язковими учасниками цього союзу. Кожен ніс відповідальність моральну і юридичну не тільки за свої дії чи бездіяльність, а й жителів свого дому, своїх гостей, а також за всю територію свого дворища. Шматок украденої речі чи відбиток копит коня злочинця, зафіксовані на цій території, служили підставою для звинувачення селянина-господаря у вчиненні злочину. Відвести від себе підозри було його обов'язком [8, с. 130].

Гоніння сліду не давало наслідків, тільки якщо сліду не було або він виводив на битий шлях (гостинець) і там втрачався. У такому разі потерпілий (а) закликав на торгу, тобто публічно розповідав про заподіяну йому шкоду, (б) розпитував людей, (в) наймав «сока» — особу, яка могла надати корисні відомості й допомогти, (г) збирав засідання копного суду і (д) звертався до копи за допомогою. Якщо слід не знаходився, «сок»

не зголосився і люди на копі не надали відомостей, потерпілий тривалий час не міг знайти свого кривдника [20, с.232].

Правозастосовна практика копних судів зумовила формування значного авторитету такої процесуальній дії, як гоніння сліду. Ця слідча дія українського звичаєвого права в 1566 р. отримала державне визнання у ВКЛ, яке санкціонувало її у ст. 6 розд. XIV Статуту 1566 р. Не варто стверджувати, що гоніння сліду було записаним у його первинному вигляді. Держава внесла певні корективи щодо процесуального аспекту його здійснення. Згідно з нормами Статутів ВКЛ 1566 р. і 1588 р. на етапі, коли стягувалася компенсація шкоди з мешканців копного округу, до обчислення копним судом її суми залучався возний. Він складав акт про шкоду, її компенсацію, заносив його до актових книг, передавав до городського суду половину пересуду (судового збору), який отримав копний суд. Це було своєрідною гарантією виконання рішення копного суду, що впливає зі змісту самої ст. 6 розд. XIV Статуту ВКЛ 1566 р.: «... Як термін вийде, тоді уряд тому пану листом своїм нагадати має, щоб згідно з правом того суду копного заплатив, а якщо не буде хотіти, тоді та шкода урядом присуджена має бути» [7, с. 204, 205].

Норми звичаєвого права, санкціоновані в «Руській правді», забороняли самосуд, відбирання крадених речей силою і встановлювали для цього певний правовий порядок, що звався «звід». Звід застосовувався, якщо втрачена річ знаходилася до заклику або була знайдена в іншій місцевості, а особа, в якій побачили цю річ, заперечувала неправомірність її набуття [10, с. 6].

Потерпілий при свідках звертався до володільця крадених речей і вимагав довести правомірність володіння. Таким доказом вважалася вказівка на особу яка передала їх, володільцеві. Після отримання відомостей про цю особу, «гаряча копа» прямувала до неї, де потерпілий вимагав від цієї особи довести правомірність володіння. Обряд зводу, як бачимо, подібний до гоніння сліду; відмінність полягав в тому, що при зводі йшли не по сліду, а по «зводах», «заводцях», до яких перейшли крадені речі. Здійснення зводу припинялося на третьому зводі: третій володілець мусив крадену річ віддати потерпілому без заперечень разом з відшкодуванням і цим актом набував право шукати «свого кривдника» по наступних зводах [20, с. 232, 233].

Траплялися випадки, коли підозрюваний не міг указати на особу, яка продала йому майно, оскільки був його первинним

власником. Таким майном могли бути вирощені підозрюваним коні, воли, інші тварини, або ж рослини, а також виготовленими предметами, зокрема сукно. Підозрюваний повинен був про це заявити копному суду і представити свідків цього факту. Так, у 1690 р. копний суд у с. Азарівка Стародубського полку розслідував справу про вбивство [4, с. 568]. У вбитого було вкрадено коня, якого згодом знайшли у В. Скакуна, який заявив, що купив його в селянина Яреми, який, у свою чергу, сказав, що купив його у В. Михайлова. Останній не зміг відвести від себе підозру, тому його було притягнуто як обвинуваченого [17, арк. 6].

Практику копних судів у застосуванні процесуальної дії зводу поступово перейняла вся судова система ВКЛ. Стаття 2 розд. XIV Статуту ВКЛ (1566 р.) санкціонувала звичаєво-правову норму зводу в справах про розкрадання. Лише останнє речення цієї статті явно не відповідало звичаєвому варіанту зводу: «А простого стану людина, яка вперше або вдруге в таких справах буде звинувачена, до такого виправдовування не має бути допущена» [13, с. 396, 397]. Ця норма стосувалася згаданої вище процедури виправдання первинного власника речі, а наведене речення підтверджує феодально-станову нерівність населення

у ВКЛ. Проте заборона допуску підозрюваного простолюдина до процедури виправдання у зводі стосувалася тільки практики державних судів. Натомість копні суди продовжували допускати до цієї процедури людей усіх суспільних станів.

Під час розслідування злочину копні суди використовували складну систему слідчих дій – обшук, огляд, допит тощо, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Копний суд також застосовував ідентифікацію, в процесі якої тотожність установлювалася шляхом візуального порівняння чи простого зіставлення чи прикладання (приміром, зіставлення підошви взуття підозрюваного чи іншого предмета зі слідом, який було виявлено на місці злочину). Вельми поширеною практикою була участь возного у проведенні копними судами слідчих дій, який у своїх звітах фіксував їх результати. У тогочасному законодавстві формуються також зародки інституту участі у слідчих діях фахівців: пропонується, щоб в огляді ран і побоїв брав участь цирюльник у статусі спеціаліста [15, с. 58, 59].

Якщо в процесі проведення гоніння сліду копний суд доходив до певного дому, двору чи села, а його підозрюваний мешканець не бажав або не міг відвести слід, провадилася слідча дія, яка в копному судочинстві

отримала назву «трус», або «трясіння». У сучасному розумінні це був обшук [19, с. 316]. Мета тругу пошуки речових доказів («лиця») [19, с. 323]. Стаття 5 розд. XIV Статуту ВКЛ (1566 р.) вимагала, щоб возний і його сторона (2 – 3 шляхтичі) засвідчили наслідки тругу [13, с. 398]. Якщо при цій процедурі було знайдено «лице» – викрадені речі чи інші матеріальні докази вини підозрюваного, копа брала «лице» й винного і йшла до місця засідання копного суду [20, с. 232, 233]. Так, у 1661 р. в одному із сіл Берестейського повіту копний суд обшукував дома селян і навіть шляхтичів, проводячи розслідування у справі викрадення гречки селянина М. Потики [2, с. 417].

Відомий український дослідник копного судочинства І.Черкаський виділив 2 види трясіння (обшуку): (а) коли копний суд обшукував почергово кожен двір або дім і (б) коли він формував декілька слідчих комісій, які одночасно обшукували дома або двори [19, с. 323].

У копному судочинстві досить часто застосовувалася також слідча дія огляду, що проводився за участю потерпілого, який акцентував увагу на тому, що необхідно оглянути. При потребі копний суд міг залучати до цієї процедури осіб, які володіли спеціальними знаннями

[19, с. 394-396]. В оглядах нерідко часто брали участь возні, бо ця дія була їх посадовою функцією не лише в громадському, а й державному судочинстві. Наприклад, 8 січня 1570 р. возний Ф. Існерський звітував у Кременецькому земському суді про відсутність ран на тілі повіреного князя Корецького [16, арк. 9].

Слідча дія допиту в копному судочинстві мала свої особливості. Копний суд міг провадити допит однієї людини або відразу декількох. Як правило, на «гарячій копії» одну людину допитували, якщо вона була підозрюваного. Так, 23 червня 1609 р. у с. Вереси Житомирського повіту копним судом допитувався селянин Грицько у кримінальній справі про крадіжку коня [3, с. 360, 361]. При допиті учасники суду могли застосовувати тортури, зокрема, биття батогами.

Колективний допит відбувався у копному суді в ситуаціях, якщо виникали певні труднощі в розслідуванні справи. Перед цим потерпілий, власник села, де було вчинено злочин, або предстаник органу державної влади скликав на копу мешканців копного окугу. Цю процедуру Я.Падох називав «слідчою копою», вважав її відхиленням від приватно-правової природи копного судочинства, а також свідченням появи публічно-правового інтересу [12, с. 88].

Позивач мав право тричі скликати копу, якщо цього вимагало встановлення істини. Між кожним засіданням установлювалася перерва на 3 дні. Поміщикам належить було стежити, щоб його селяни не втекли із села. Протягом цього часу позивач шукав докази, а копні судді провадили допити. Якщо на цих 3-х колективних допитах учасники копного зібрання заявляли, що вони нічого по даній справі не знають, а в позивача не було необхідних доказів, скликалася присяжна копа. Позивач вибирав декількох чоловіків із кожного села й зобов'язував присягнути, що вони не вчинили злочину й не знають злочинця. «Присяжна копа» відбувалася наступного дня після 3-го колективного допиту. Люди, які відмовлялися від присяги, визнавалися винними у злочині [9, с. 18, 19].

Колективні допити місцевого населення в копному суді були настільки ефективними, що згодом в різних куточках держави почали переймати даний позитивний досвід. Стаття 31 розд. XI Статуту ВКЛ (1566 р.) перед органами державної влади поставила вимогу збирати копу з місцевих жителів для проведення колективних допитів у випадках, коли було знайдено труп мандрівної чи безплемінної людини. Такі допити проводилися державою один – два рази, а якщо не дава-

ли бажаних результатів, державні службовці скликали так звану «присяжну копу», на якій місцеві мешканці присягалися, що вони не є вбивцями цієї людини і про вбивцю нічого не знають. Хто відмовлявся від присяги чи ухилявся від прибуття на присяжну копу, автоматично визнавався винним у вбивстві [13, с. 383, 384]. Такі особи були зобов'язані сплатити «головщину» людям, які довели, що є найближчими родичами цього вбитого. Якщо родичів останнього не було виявлено протягом 3-х років, одну поливину цих коштів отримувала місцева лікарня, іншу держава залишала собі [1, с. 147, 148].

22 липня 1596 р. в м. Дубно (зараз – місто в Рівненській області) було знайдено труп невідомої людини. Для розслідування справи скликали копний суд, який складався з дубнівських міщан і селян навколишніх сіл. Розслідування не дало бажаних результатів, тому дубнівський урядник П. Билчинський скликав присяжну копу, на якій її учасники прийняли присягу, що вбивства не чинили й винного не знають [9, с. 56-58].

«Гаряча копа» (попереднє розслідування) завершувалася

«даванням вини». Копний суд або особисто потерпілий на підставі зібраних у процесі слідства доказів звинувачували певну особу (або декількох осіб) у вчиненні злочину [19, с. 409]. Після «давання вини» розпочинався судовий розгляд справи копним судом, тобто «великою копою».

Спираючись на наведене, можемо підсумувати, що процесуальний порядок здійснення копними судами попереднього розслідування по кримінальних справах необхідно визнати динамічним і доволі ефективним. Про позитивні результати слідчої практики розглядуваних судів свідчить те, що держава, у складі яких перебували українські землі в XIV – XVIII ст., часто намагалася переймати цей досвід, а згодом об'єктивували відповідні звичаєво-правові норми у своїх нормативно-правових актах. Правовий досвід підтверджує потребу в забезпеченні принципів гласності й демократизму при розслідуванні кримінальних справ у сучасній Українській державі, а також участі громадськості в дізнанні й досудовому слідстві. Але це вже тематика наступних публікацій автора.

Список літератури: 1. *Czacki T.* O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku, i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, 1529 roku wydanym. – Т. 2. – Kraków, 1861. – 352 s. 2. Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. / Предсдатель Ю.О. Крачковский. – Т. XVIII: Акты о копныхъ судахъ. – Вильна, 1891. – 577 с. 3. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссиею для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. – Ч. VI: Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

XVI – XVIII вв. (1498 – 1795). – Т. 1. – Київ, 1876. – 614 с. 4. *Бакай Н.* Значеніє сельской громады въ судебном процессѣ конца XVII в. // Киевская старина. – Т. XVI. – Київ, 1886. – С. 567-569. 5. *Гураль П.* Територіальна громада в Україні: Історико-правове дослідження. – Л.: Край, 2008. – 468 с. 6. *Демченко Г.В.* Наказаніє по Литовскому статуту въ его трех редакціяхъ (1529, 1566, 1588гг.). – Ч.1. – Київ, 1894. – 273 с. 7. *Доўнар Т.І., Сатолін У. М., Юхо Я.А.* Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. – Минск: Тэсей, 2003. – 352 с. 8. *Ефименко А. Я.* История украинского народа. – Киев: Лыбидь, 1990. – 512 с. 9. *Иванишев Н. О.* древнихъ сельскихъ общинахъ в Юго-Западной Россіи. – Київ, 1863. – 72 с. 10. *Кушинська Л.* Елементи звичаєвого права в «Руській Правді» // Історія України. – 1999. – № 38. – С. 5-6. 11. *Мироненко О.* Судовий процес і його форми на українських землях XIV – XVI ст. // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 11. – Одеса, 2001. – С. 111-113. 12. *Падох Я.* Суди й судовий процес старої України. – Нью-Йорк, Париж, Сидней, Торонто, Львів, 1990. – 128 с. 13. Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах / За ред. *С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова.* – Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – Одеса: Юрид. літ., 2003. – 560 с. 14. Суд і судочинство на українських землях в XIV – XVI ст. ст. / За ред. *П. Музиченка.* – Одеса: Астро Принт, 2000. – 180 с. 15. *Тертишник В.* Кримінально-процесуальне право України. – К.: Вид-во А.С.К., 2007. – 848 с. 16. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 22 (Кременецький земський суд). – О. 1. – Од. зб. 3. 17. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 208 (Стародубський міський магістрат). – О. 1. – Од. зб. 82. 18. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 5 (Галицький гродський суд). – О. 1. – Спр. № 115. 19. *Черкаський І.* Громадський (копний) суд на Україні – Русі XVI–XVIII в. в. // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. – Київ, 1928 – Вип. 4,5. – 714 с. 20. *Яковлів А.* Українське право // Українська культура: Лекції / За ред. *Д. Антоновича.* – К.: Либідь, 1993. – С. 222-236. 21. *Ясинський М. М.* «Село» и «верв» Русской Правды // Антологія української юридичної думки: В 6 – ти т. – Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. – К.: Юрид. думка, 2002. – С. 258-277.

РАССЛЕДОВАНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В УКРАИНСКОМ КОПНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ (XIV-XVIII СТ.)

Бедрий М. М.

В статье представлено историко-правовое исследование особенностей расследования преступлений в украинском копном судопроизводстве. Отражены следственные и другие процессуальные действия, которые применялись копными судами на украинских землях в XIV–XVIII ст. Проанализированы «горячая копа» как стадия копного судопроизводства, основания и порядок ее завершения.

Ключевые слова: копный суд, розыск, обыск, обзор, допрос.

CRIMINAL INVESTIGATION IN THE UKRAINIAN «КОПНА» PROCEEDINGS (XIV-XVIII CENTURIES)

Bedriy M. M.

Historical-legal research of features of criminal investigation in the Ukrainian «kopna» proceedings has been presented in the article. The investigative and other judicial actions which were used by «kopna» courts in the Ukrainian lands in XIV-XVIII centuries have been depicted. «Goryacha kopa» as the stage of the Ukrainian «kopna» proceedings, grounds and procedure of its completion have been analyzed.

Key words: «kopna» court, investigation, search, review, examination.

Надійшла до редакції 26.05.2010 р.